

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ТУЗКОВ
Сергій Олександрович

**ПОЕТИКА РОСІЙСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ
УТОПІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

10.01.01 - російська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Дніпропетровськ - 1993

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі російської літератури
Дніпропетровського державного університету
Науковий керівник - доктор філологічних наук,
професор Гусєв В.А.

Науковий консультант - кандидат філологічних наук,
доцент Перзеке А.Б.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор Тихомиров В.М.
кандидат філологічних наук
Філат Т.В.

Захист відбудеться " ____ " _____ 1993 р. о _____ годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 053.24.09. по присудженню
наукового ступеня кандидата філологічних наук при
Дніпропетровському державному університеті (320625 МСП,
м.Дніпропетровськ, 10, пр. Гагаріна, 72, корп.І, ауд.804)

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
Дніпропетровського держуніверситету (м. Дніпропетровськ, 10,
пр. Гагаріна, 72, корп. І)

Автореферат розісланий " ____ " _____ 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.В. Колісниченко

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

00802954 (S)

Актуальність дослідження. Незважаючи на те, що в історії російської літератури існує досить стала традиція утопічної думки, увага до російської літературної утопії проявилася лише в останні роки, цьому в деякій мірі сприяли видання збірників утопічних творів, хоча далеко не повні. На наш погляд, є всі підстави стверджувати, що російська література багатша на утопічні твори, ніж про це прийнято думати. До того ж ці твори різноманітні і за своїм соціальним змістом, і за своїми жанровими особливостями.

Наша робота присвячена дослідженню поетики російської літературної утопії початку ХХ століття. Її актуальність зумовлена такими положеннями:

по-перше, в останній час інтерес до утопії та утопічної свідомості зростає в багатьох країнах світу, в тому числі і в нашій країні, що проявляється, з одного боку, у невпинному рості утопічної літератури, а з другого - в гострих дискусіях, предметом яких є саме тлумачення утопії і його відношення до дійсності;

по-друге, хоча поряд з утопічною літературою в останній час склалась значна література про утопії: дослідженню утопії, перш за все в історичному, соціологічному і філософському аспектах, присвячені праці Е.А. Араб-Огли, Е.Я. Баталова, В.П. Волгіна, О.І. Клібанова, В.О. Чалікової, К.В. Чистова, В.П. Шепакова та інш., а також також відомих західних вчених, як Л. Мемфорд, К. Маннгейм, Ф. Полак, Ч. Уолш, Дж. Кейтеб та інш., - літературознавчих праць по дослідженню утопії порівняно небагато;

по-третє, російська літературна утопія практично не вивчена, цьому в значній мірі сприяло розповсюджене уявлення, нібито в Росії літературної утопії взагалі не було, або ж вона носила наслідуваний характер. Достатньо помітити, що до цих пір немає жодної фундаментальної роботи, присвяченої аналізу російської літературної утопії. Оpubлікована в 1922 році книга В. Святловського "Російський утопічний роман" не вирішує цієї задачі.

Таким чином, актуальність цієї дисертації обумовлена недостатньою розробленістю даної теми та її великою соціальною значимістю.

Теоретико-методологічну основу дослідження складають праці М.М.Бахтіна, В.В.Виноградова, М.К.Гея та інших представників класичної філології, а також роботи російських мислителів М.Бердяєва, С.Франка, Г.Флоровського, в яких аналізуються метафізичні аспекти феномену утопізму.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вона є першим досвідом комплексного дослідження утопічних та антиутопічних творів російської літератури ХХ століття. Вперше робиться спроба відхилити все ще розповсюджене переконання в тому, що російська літературна утопія носить переважно наслідуваний характер і не має самостійного значення. Висновки в роботі зроблені на основі матеріалу, значна частина з якого ще не привертала уваги вчених і не знайшла відображення в літературознавчих статтях, присвячених аналізу утопії.

Мета дослідження - проаналізувати художню структуру російської літературної утопії початку ХХ століття. Поставлена мета передбачає необхідність вирішення таких завдань:

1. Прослідкувати витоки розвитку європейської утопічної традиції.

2. Визначити основні види літературної утопії і дати їм характеристику.

3. Розглянути питання про співвідношення літературної утопії та наукової фантастики, про розмежування утопії та сатири.

4. Подати розгорнутий ідейно-художній аналіз конкретних утопічних та антиутопічних творів російської літератури початку ХХ століття.

5. Виділити основні елементи поетики утопічних та антиутопічних творів російської літератури початку ХХ століття.

Практичне значення дисертації визначається тим, що її матеріали можуть бути використані для підготовки лекцій з історії російської літератури кінця ХІХ - початку ХХ століття, при розробці спецкурсів та спецсеминарів з історії літературної утопії.

Апробація роботи здійснювалась на кафедрі російської та зарубіжної літератури Кіровоградського педінституту, на нау-

кових конференціях у Дніпропетровську (1992) та Запоріжжі (1993), а також у публікаціях, перелічених в авторефераті.

Мета і завдання роботи, характер дослідження визначили структуру дисертації. Робота складається з вступу, двох розділів, висновків та бібліографії.

Основний зміст роботи.

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, її актуальність і наукова новизна, визначаються цілі та завдання дослідження; просліджуються витoki розвитку утопічної думки в європейській культурі та виділяються такі види літературної утопії:

1. Власне утопія, яка в свою чергу поділяється на:

а) позитивну утопію - детальний послідовний опис уявного але локалізованого в часі та просторі ідеального суспільства (Т.Мор "Утопія", Т.Кампанелла "Місто сонця" і т.п.);

б) негативну утопію (дистопію) - опис такого уявного суспільства, яке заздалегідь повинно сприйматись як небажане (С.Батлер "Ереуон", А.Франс "Острів пінгвінів" і т.п.);

2. Антиутопія, що заперечує саму можливість побудови досконалого суспільства (С.Зам'ятін "Ми", Д.Оруелл "1984").

3. Метаутопія, виникаюча з синкретизму утопії та антиутопії, не стільки схвалююча чи заперечуюча утопічне мислення, скільки його досліджуюча (Г.Уелс "Сучасна утопія", А.Платонов "Чевенгур").

В зв'язку з цим підкреслюється, що традиційне вживання слів "утопія" та "антиутопія" як найменування літературних жанрів є неточним. Більш логічним прийнято вважати, що утопічні (антиутопічні, метаутопічні) твори є лише різновид таких літературних жанрів, як роман, повість, оповідання та інш.

У першому розділі дисертації - "Поетика позитивної утопії в російській літературі початку ХХ століття" - основна увага приділяється дослідженню художньої структури соціально-утопічних романів С.Шарапова "Через півстоліття" (1902) та О.Богданова "Червона зірка" (1908). Їх порівняльний аналіз дозволяє:

- з одного боку показати, що при всій відмінності ідейних позицій цих письменників (С.Шарапов - пізній слов'янофіл,

а О.Богданов - соціал-демократ), в їх творах було багато спільного, що пояснюється обраною за основу формою соціальноутопічного роману, що має традиційні риси (картини ідеального суспільства, елементи критики сучасності, деякі формальні прийоми та інш.);

- з другого боку, виявити, незважаючи на характерну для літературної утопії традиційність, відмітні особливості художньої структури кожного з розглянутих творів.

Утопічним творам, як правило, притаманна двочастинність побудови, яку визначає нерозв'язанне з позиції життєвої буденності питання та знайдена за межою звичного досвіду відповідь. Але якщо в просторових утопіях перехід до другої частини відзначається зміною місця: запитуючий - традиційно член того ж суспільства, до якого належить і автор - силою подій, описаних в перехідному пасажі, переноситься в ідеальну державу (герой роману О.Богданова відправляється на Марс, населений схожими на землян людьми), то в ухроніях перехід до другої частини оповіді відзначається зміною часу (проспавши більше п'ятидесяти років літаргічним сном, герой роману С.Шарапова потрапляє в Москву середини ХХ століття). Причому "питальна" частина утопії, як правило, коротка, але насичена різноманітними подіями, а "пояснювальна" - просторанна, але фабула тут зупиняється, перипетії вичерпуються й змінюються рядом статичних картин світу, що являють собою, по суті, теоретичну схему, модель ідеальної з точки зору автора утопії, держави.

В другій частині соціальної утопії С.Шарапова оповідь набуває форми питань та відповідей, стає діалогічною, перетворюючись в свого роду катехізіс. Усі представники ідеального суспільства, з якими спілкується головний герой роману, виконують чисто службову, типову для традиційної утопії роль "гідів" або "коментаторів". Одержуючи вичерпні відповіді на всі питання, які у нього виникають, головний герой роману поступово, що ймовірно, відповідає задуму автора, пронизується вірою в правомірність здійснених в суспільстві перетворень. Слід відзначити, що в романі С.Шарапова порушується один з основних канонів класичної утопії - ідентичність особистості автора, героя-оповідача та

його "гіда", представника ідеального суспільства: з невідомим йому світом герой роману знайомиться, сприймаючи коментарі не лише однодумців автора, але і його ідейних суперників, - звідси своєрідна поліфонічність роману, з одного боку, сприяє введенню в оповідь елементів критики сучасних авторів утопії суспільних відносин, а з іншого боку, дозволяє С. Шарипову поставити свого героя перед вибором: прийняти запропоновані реформи або відхилити їх, - позиція головного героя роману на початку оповіді нейтральна, але з часом він стає однодумцем автора (передбачається, що читач повинен пройти той же шлях).

Соціальний ідеал у С. Шарипова виступає у вигляді церковної спільноти як основи суспільного устрою і спирається, з одного боку, на побут сімейний, а з другого боку, на самодержавне правління. У творі С. Шарипова немає звичної для класичних утопій проповіді рівності, заборони приватної власності, всезагальної уніфікації, збережена сім'я, але все це не врятує людину, яка живе в утопічному суспільстві, від знеособлювання, адже ідеал - однаковість - залишається тим же. Зберігається головне - ідея побудови досконалого суспільства за рахунок окремої особистості, перетвореної в стандарт. Причому автор роману далекий від думки, що насаджувані ним правильність, однотайність потребують жорстокої вимушеності. Вражає його простодушне переконання, що теорії, які ним проповідуються, повинні подобатись більшості членів суспільства.

В своїй роботі ми не намагались оцінити, наскільки правильна політична, економічна та релігійна програма, яка висунута в утопічному творі С. Шарипова - це не входило в наше завдання. Тим паче, що його спроба вказати шлях побудови ідеального суспільства не вдалася і не могла вдатися, так як він, як і інші письменники-утопісти, виходив із початково невірною посилання: бажання дати людям рецепт щастя, не питаючи їх чи хочуть вони бути ошасливленими таким чином. Але щастя для всіх не може дати навіть саме досконале суспільство, - думка не нова, вона часто звучала на початку ХХ століття і генетично піднімається до До-

стоевського, до відомого міркування "підпільної людини" про ірраціональність людської природи.

На відміну від роману С.Шарапова, утопія О.Богданова носить яскраво виражений індустріальний характер, в ній велике місце займають досягнення науки і техніки, що відмічалось багатьма дослідниками наукової фантастики, але головним для О.Богданова є все-таки зображення ідеальних, з його точки зору, суспільних відносин. Формально роман О.Богданова "Червона зірка" поділяється на чотири частини:

у першій з них мова йде про події, які передують подорожі головного героя на Марс, а також розповідається про саму подорож;

друга і третя частини описують марсианський світ, побудований на комуністичних принципах;

у четвертій - дія знову переноситься на Землю, де головний герой активно включається в революційну боротьбу за "нове життя".

Таким чином, по суті, О.Богданов зберігає традиційну для класичної утопії двочастинність побудови: більша частина роману присвячена опису ідеального, з точки зору автора, суспільного устрою; менша - є ніби його обрамленням. У зв'язку з цим відмітим, що за думкою американського дослідника Г.Морсона, в суміжних видах літератури, яким є і утопія, "на периферійні і обрамовуючі елементи тексту часто лягає головний змістовний акцент".¹ Зокрема, думаючи, що саме обрамовуючі частини "Утопії" Т.Мора "виявляють її істинну жанрову природу", яка дозволяє наблизити цей твір не тільки до "Держави" Платона, але і до "Похвали Безглуздості" Еразма Роттердамського, "Гаргантюа і Пантагрюеля" Ф.Рабле, "Дон Кіхота" М.Сервантеса, він відносить "Утопію" Т.Мора до серйозно-сміхового, "догматично-жартівливого" роду літератури. Сюди ж, на наш погляд, слід віднести і "Червону зірку" О.Богданова.

---

¹ Морсон Г. Межі жанру // Соціокультурні утопії ХХ століття. Вип.3. - М., 1985. С. 84

Аналізуючи відмітні особливості жанрів серйозно-сміхового, М.Бахтін відмічав, що "всі вони проникнуті в більшій чи меншій мірі - специфічним карнавальним світосприйманням"¹. В обрмовуючій частині "Червоної зірки" присутні такі атрибути карнавалу, як маскарад, розиграш, містифікація. Але в найбільшій мірі карнавальне світосприймання проявляється в заключній частині роману О.Богданова, де автором моделюється революційна ситуація, яка сприяє, на його думку, процесу здійснення утопії. О.Богданов далекий від думки, що перед обличчям абсолютної цінності кожної конкретної людської особистості втрачають силу всі інтереси загального розвитку людства. По суті, ігноруючи відому формулу Ф.М.Достоевського: "Вища гармонія не варта сльозинки хоча б однієї тільки замордованої дитини", - він вважає, що досконалий порядок життя можна утвердити за допомогою насильства. В світі реалізованої утопії Відбувається одержавлення, раціоналізація карнавалу, адже гумор за своєю природою несумісний з утопією, тому що сміх припускає, що всі істини помиляються, всі цінності текучі й всі пояснювальні системи самі потребують пояснення, а утопія нагадує вічне свято й відхиляє сумніви.

Найбільш важливою рисою літературної утопії є її принципова традиційність. Хоча кожна утопія, без сумніву, несе на собі відбиток часу й місця, в якому вона виникла, деякі мотиви утопічного мислення відрізняються дивною постійністю. Дійсно, всім європейським утопіям, які являють собою "тісно сплетені ланки одного ланцюга, що йде від Платона і Мора", властива схожа топика, характерний набір "спільних місць", постановка однакових питань, на які утопічні твори різних епох й напрямків дають свої відповіді, в сукупності складаючи деякий "внутріжанровий діалог". Можна виділити наскрізні теми в такого роду перекличці, мимо яких не пройшов і О.Богданов. Серед них:

---

¹ Бахтін М. Проблеми поетики Достоевського. - М., 1972. С. 180.

- організація виробництва;
- розподіл продуктів праці;
- виховання дітей;
- становище жінки в суспільстві;
- місце літератури та мистецтва.

Наполегливо декларуючи принципи рівності і свободи особистості, О.Богданов тим паче виходить із всепідкоряючої установки: людина для суспільства, а не навпаки. Рівність розуміється О.Богдановим, в повній відповідності з уявленнями утопістів-попередників (Т.Мора, Т.Кампанелли, Д.Вераса та інш.), як однаковість більшості, а свобода особистості зводиться до свободи "у виборі цілей". Він ще не здогадується, що суспільство, в якому торжествує езуїтський принцип: мета виправдовує засоби, - не може бути гуманним, тому що у подібному суспільстві людська особистість, в кінцевому результаті, неминучо дорівнюється до "гвинтика" в добре налагодженому механізмі.

У світі утопії О.Богданова панує дух раціоналізму. Марсиани шанобливі, люб'язні, але логіка цілеспрямованості часто підмінює в них логіку серця. В найбільшому ступені, в гротескно-потворній формі - раціоналістичне світосприймання втілено в образі Стерні, видатного математика і астронома, автора ідеї колонізації Землі з повним винищенням земного людства. Раціоналістично трактує О.Богданов і роль мистецтва при соціалізмі. Він не схильний думати, що в "новому світі" відпадає потреба в особливій естетичній діяльності, але, на його думку, в соціалістичному суспільстві мистецтво повинно бути перетворене настільки радикально, як і суспільні відносини.

Образ головного героя соціально-утопічного роману "Червона зірка" лише частково відповідає умовному типу "мандрівника" традиційних утопій. Звичайно, і Леонід задає масу запитань, відповіді на які адресовані не стільки йому, скільки читачеві. Однак він не лише розповідає по пунктам про новий світ, але й передає своє сприймання цього світу. Різного роду відступи, які безпосередньо виражають відношення головного героя до зображеного, безперечно, грають велику роль в оповідній системі соціально-утопічного роману О.Богданова.

Іноді це невеликі зауваження героя з приводу тієї чи іншої події, іноді - необхідні пояснення, а найчастіше - філософсько-психологічні і морально- етичні роздуми. Для більшості з них характерна яскрава емоційна забарвленість.

Слід відзначити, що у своєму романі О.Богданов не зумів уникнути протиріч. Вони проявляються і в композиції, і в сюжеті, і в стилі. Це пояснюється, по-перше, самою специфікою літературної утопії, художнє завдання якої заключається у створенні емоційно і морально привабливого образу майбутнього, знаходиться у невіршеному протиріччі з реальною дійсністю, де, як переконливо показали письменники, які звернулися в своїй творчості до особливого виду утопічної літератури - антиутопії, ідеал перероджується в свою протилежність - тоталітарний устрій; по-друге, штучним розривом двох сфер людської діяльності - державної і приватної (в романі дві сюжетні лінії: соціальна (картини ідеального суспільства, критика сучасності) і особиста (Леонід - Нетті), - йдуть паралельно, розділяючи його на власне утопію і романтичну новелу); і, по-третє, тим, що в рамки соціально-утопічного роману автором вставлений новий життєвий матеріал - революційна боротьба.

Другий розділ дисертації - "Поетика антиутопії в російській літературі початку ХХ століття" - побудована як антитеза першого розділу. В її центрі - дослідження художньої структури повісті М.Федорова "Вечір в 2217 році" (1906) і оповідання В.Брюсова "Республіка Південного Хреста" (1907). Ці твори стали початком антиутопічної традиції в російській та світовій літературі і стали своєрідною відповіддю їх авторів на утопічні ідеї про "нелюдську колективність, заради якої все людське приноситься в жертву".

Характерна всім утопіям тенденція до знищення відмінностей між людьми тісно зв'язана з розумінням рівності автоматів: людей, котрі позбавлені індивідуальності, виконують однакову роботу, мають схожі почуття, думки й розваги, тобто тотожні один одному. Утопічне суспільство потребує схожих один на одного людських атомів, щоб всі вони підкорялись одним і тим же наказам і при цьому кожен був би переконаний, що він слідує своїм особистим бажанням, тобто був би

щасливим, адже кінцева мета будь-якого утопічного суспільства - як найкраще налагодити життя всіх разом і кожного окремо. Але як може людина, захоплена в цю сітку шаблону, не забути, що вона людина, унікальна особистість, та, якій наданий єдиний шанс прожити життя з надіями та розчаруваннями, з печаллю та страхом, з потягом любити й жахом перед смертю? Ще Ф.М.Достоевський у "Записках з підпілля" попереджував, що уніфіковане щастя буде для людини нестерпним, вона повстане "тільки для того, щоб самому собі підтвердити, що люди все ще люди, а не клавіші, фортепіано". Утопічний ідеал загальної уніфікації призводить до "іраціонального антиутопізму", яким, на наш погляд, пояснюється своєрідний хронотоп антиутопії: замкнений світ з жорстокою регламентацією всіх сторін людського життя, який сприяє виявленню принципів "іраціонального антиутопізму" (ненависті до ситого, спокійного життя, до рівності та справедливості, до однодумності) в утопічному, тобто статичному часі. Освоєння антиутопічного хронотопу в літературі вилилось в прагнення письменників показати, як пропонується в якості ідеальної моделі суспільного устрою в зіткненні з істинною природою людини виявляє свою неспроможність, бо не забезпечує прав окремої особистості в державі. Специфіка антиутопії полягає в тому, що герої втілюючи позитивний ідеал автора, знаходяться всередині й в безпосередньому зіткненні з відкинутим ними суспільством, в той час як в утопічних романах світи ідеальний і реальний існують в різних просторових або часових вимірах. Як наслідок цього оповідь в антиутопіях, на відміну від утопій, де вона носить описовий характер, стає черезмірно насиченою подіями, динамічною. Ланцюг мозаїкових епізодів, зустрічей, спогадів, другорядних в долі героїв і малозначних на перший погляд, насправді поступово складається в цілісну картину життя суспільства, яке манить своїх громадян маревом щастя, відбирає в них свободу і не дає в обмін нічого, що мало б постійну цінність.

Вже в повісті М.Федорова "Вечір в 2217 році" намітився важливий для антиутопії мотив стіни, перешкоди, за яким простежується протиставлення урбаністичного,

раціоналізованого "нового світу" і природнього, некерованого світу минулого. Якщо замкнене ідеальне суспільство класичної утопії звичайно протиставлялось далекому від досконалості світу, в якому жив автор твору, то в антиутопії ця схема ніби повторюється із знаком "мінус": прекрасний, природний світ минулого протиставляється псевдоідеальному суспільству майбутнього, в якому живуть герої твору. Не випадково про своє кохання герої повісті М.Федорова Аглая і Павло говорять на платформі повітряної станції, за межами купола, який прикрив Санкт-Петербург 2217 року від будь-якого зовнішнього впливу. Вони ніби переходять межу, яка розділяє два світи: механістичний, раціоналізований, штучний для якого любов несприйнятлива, і прекрасний, чистий, природний, відкритий для людських почуттів.

Не менш важливий у повісті М.Федорова мотив спадковості духовної культури людства. Поряд з іншими художніми засобами (виразними деталями, порівняннями, метафорами, гротеском), автор використовує наскрізні образи-символи, важливішими з яких є книга, як символ знань, істинної культури, високої духовності. Антиутопічне суспільство, де книга забороняється, саме прирікає себе на духовну смерть - символами її стають в повісті М.Федорова номерний знак, який замінює ім'я і уніформа.

Відображаючи світ "спокійного щастя", заснованого на відсутності приватної власності і соціальної рівності, М.Федоров малює втілення людської мрії не в ім'я ствердження "утопічних ідеалів", а в ім'я їх заперечення. Складається парадоксальна ситуація, коли неутопічний світ сьогодення, образ якого відчувається в повісті М.Федорова завдяки зверненням Павла до змісту прочитаних ним старовинних книг, обертається раптом втраченим "золотим століттям". Власне парадокс існує вже в самій ідеї побудови людського суспільства за рахунок окремої особистості, перетвореної в стандарт, парадоксальність закладена в оцінках Аглаї суспільством: "дивна дівчина", парадоксальні реалії побуту і окремих сторін життя в "новому світі". У подальшому всеоб'ємна парадоксальність в зображенні вдуманого суспільства стане однією з яскравих особливостей антиутопічних творів.

Виходячи з визнаних зразків антиутопії (творів Є.Зам'ятіна, О.Хакслі, В.Набокова, Д.Оруелла, Р.Бредбері, Е.Берджесса, та інш.) уявляється можливим намітити їх типову схему чи "архисюжет", як це робить, наприклад, використовуючи інтертекстуальний підхід, А.Жолковський.¹ Але оповідання В.Брюсова "Республіка Південного Хреста", на відміну від повісті М.Федорова "Вечір в 2217 році", не вписується в цю схему, бо по своїм сюжетно-композиційним особливостям займає ніби проміжне положення між традиційною утопією і антиутопією. В симбіозі модерністської гри і антиутопічного відстоювання особистості у В.Брюсова переважає то одне, то інше.

Пародіруючи оповідну систему традиційної утопії, В.Брюсов відтворює газетний стиль "малознаючого, до всього байдужого, але такого, що намагається хизуватися науковими пізнаннями і виказувати багато почуттів" репортера. Установка на стилізацію прямо позначена у підзаголовку оповідання: Стаття в спеціальному № "Північно-Європейського вечірнього Вісника". Зберігши типічний для літературної утопії образ оповідача, В.Брюсов використовує і один з художніх прийомів класичної утопії, світ якої освітлюється зовні, а не внутрішньо, як у наступних антиутопічних творах.

Антиутопія В.Брюсова проникнута розчаруванням в ідеї суспільства, яке побудовано на раціоналістичному запереченні протирічності людської природи і береться забезпечити загальну гармонію. Мудра організація суспільства диктує обов'язкову єдність членів, повне подавлення всього непередбаченого, яке сягає корінням психологічних, часових або просторових меж утопічної держави. Бунт проти насильно сформованої єдності, проти знеособлювання людини приймає в оповіданні В.Брюсова форму метафори: столицю Республіки Південного Хреста Зоряне місто охоплює захворювання протиріччя. У відповідності із заявленим в передмові до першого видання своєї прозаїчної збірки "Земна вісь", куди

---

¹. Див.: Жолковський А.К. Блукаючі сни. З історії російського модернізму. - М., 1992. С. 220-222.

ввійшло і антиутопічне оповідання "Республіка Південного Хреста", прагненням описувати "виключні події", розробляючи характери діючих осіб "лише в тій мірі, наскільки вони захоплені основною дією," Брюсов скрупульозно прослідковує розвиток епідемії, майже не приділяючи уваги окремим персонажам - учасникам трагедії. Головним героєм оповідання "Республіка Південного Хреста" є натовп, некерована маса людей, у яких прокинулись тваринні інстинкти. Достатньо сказати, що автор називає імена лише трьох жителів Зоряного міста, причому всі вони - кожен по-своєму - намагаються протистояти епідемії, тобто зберігають свою лояльність по відношенню до утопічної держави, але й тут ні про яку, навіть схематичну, розробку характерів й мови бути не може. У цьому відношенні показує те, що В.Брюсов в своєму оповіданні не подає жодної портретної характеристики.

Антиутопія В.Брюсова есхатологічна. Відображуване в ній майбутнє сприймається як абсурд, але, в сутності, за ним вгадується катастрофічна дійсність. Психологічно дуже вдало В.Брюсов малює картини загибелі Зоряного міста та його жителів. В результаті розвитку епідемії захворювання протиріччя, викликані неусвідомленою ненавистю до ситого, спокійного життя в раціоналізованому до абсурда світі, гине утопічна держава, в основу розвитку якої був закладений культ розуму, який вимагає несвободи кожного і всіх як гарантію щастя. В сутності, ми повертаємось до Достоевського: бажання людини ірраціональні, вона може хотіти навіть страждання, хаосу та самознищення, вона хоче жити по-своєму, тому найкращі умови життя стануть їй невідомі, якщо вони будуть їй кимось нав'язані. У суперечці з утопічним поглядом на "людську природу" антиутопія стверджує, що для людей життя набуває змісту і цінності лише як вічне прагнення на основі недосконалого знання і в непередбаченому світі. "Пристрасть" до руйнування та хаосу, про яку, вслід за Достоевським, пише Брюсов, пов'язана з властивим людині страхом перед усякою завершеністю й закінченістю: ця аргументація доведена до крайності в "Міфі про Сізіфа" А.Камю; по-справжньому щасливий тільки Сізіф, бо все його життя протікає в прагненні, якому не погрожує задоволення

Можливо людям і потрібен образ кришталевого палацу, який видніється удалині, але це не означає, що вони зуміли б жити в ньому.

У заключенні підводяться висновки дослідження:

1. Літературна утопія включає в себе утопічні, антиутопічні та метаутопічні твори.

2. Російська літературна утопія початку ХХ століття представлена утопічними та антиутопічними творами.

3. Специфіці утопічних творів в найбільшій мірі відповідає такий художній метод, як романтизм, оснований на протиставленні бажаного та дійсно існуючого. Художній конфлікт, що лежить в основі утопічних творів, обумовлює і характерний для них стилістичний прийом - контраст. В широкому використанні поетики контрасту також можна побачити наслідування традицій романтизму.

На метахудожні аспекти антиутопічних творів мали вплив світоглядні посилки літературного модернізму, а саме, есхатологічність мислення, апокаліпсична ідея кінця всесвітньої історії пов'язують антиутопію з російським символізмом, з одним із його витоків - філософією Вол.Соловйова.

4. Важливою рисою утопічних творів є їх принципова традиційність:

- основне місце в позитивних утопіях відводиться образу ідеального суспільного устрою й критиці сучасних авторіві соціально-економічних відносин;

- автори утопічних творів, як правило, намагаються зобразити суспільство, що досягло кінцевої довершеності і не потребує подальшого розвитку, створюючи, по суті, позачасовий простір, ізольований від зовнішнього світу;

- оповідь ведеться від імені "мандрівника", який з сучасного авторові суспільства потрапляє в незнайомий йому світ;

- інші персонажі, представники ідеального суспільства, виконують службову роль "гідів" або "коментаторів";

- утопічні твори вбирають в себе такі елементи публіцистичної оповіді, як відкрита тенденціозність, полемічність, емоційність; співзвучний їм і основний пафос публіцистики, який полягає в переконанні та пропагуванні певних ідей;

- динаміка оповіді (а діалог в соціально-утопічних романах постійно переходить в опис) розгортається через протиставлення панівних порядків та ідеального суспільного устрою;

- протиставлення реального світу уявному відображено і в художній структурі утопічних творів, які відрізняються двочастинністю побудови.

5. В антиутопічних творах, які також мають стійкі сюжетно-композиційні ознаки, немовби пародіюються канони традиційної утопії, а саме:

- сюжети антиутопічних творів підкорені ідеї деміфологізації свідомості і розвиваються шляхом боротьби з концепцією застиглому часу і подолання просторових бар'єрів, а завдяки цьому і ідейних кліше;

- тут докорінно перетворюється система художніх образів: на зміну герою-мандрівнику приходять герой-бунтар, змінюється роль "гіда" героя, антиутопія висуває антагоніста головного героя твору, захисника існуючих порядків, як одного з ключових образів;

- герой антиутопії проходить шлях, зворотний тому, яким іде герой утопії: спочатку він вірить в остаточні відповіді і вічні істини, але потім розчаровується в уніфікованому щасті;

- якщо утопічне суспільство будується, як правило, на принципах колективізму і прагне до досягнення однодумності, до нівелювання людської особистості, то в образі антиутопічного героя, який "випав з ролі бадьорого члена утопії", втілюється ідея ствердження особистого "я", як його розуміли символісти: через індивідуалізм - до подолання егоїзму.

- антиутопія розвиває ряд контрфабул пародіюючих сюжетні мотиви утопії: втеча із утопічного суспільства у світ протиріч, конфліктів та ризику; відродження художньої літератури та інтересу до неї як ознака становлення особистості та інш.

Основні положення дисертації відбиті в наступних публікаціях:

1. Проблема гуманізації філологічної освіти у вузах і методологія нових підходів до вивчення роману М.Г.Чернишевського "Що робити?"// Гуманізація і гуманітаризація - пріоритетні напрями державної політики України в області

вищої освіти: Тези доповідей міжвузівської науково-практичної конференції.- Дніпропетровськ,1992.

2. Антиутопія як форма часу // Література і історія: Тези доповідей науково-практичної конференції.- Запоріжжя,1993.

3. Про публіцистичний аспект в романі С.Шарапова "Через півстоліття" // Публіцистика і журналістика.- Дніпропетровськ,1993 / здано до друку/.

4. Про деякі аспекти поетики соціально-утопічного роману О.Богданова "Червона зірка" // Поріг.- Кіровоград,1993. /здано до друку/.

5. Проблема антиутопії в російській літературі початку ХХ століття.-Рукопис відправлений на депонування до ДНТБ України.

00000000

464664

AB 28806
AB 28.806